

УДК 347(44+438)(091)«18/20»

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА 1804 р. ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ

М. Сирко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

У статті досліджено історію прийняття цивільного кодексу Наполеона Бонапарта 1804 р. та його застосування на території Польщі. Значну увагу приділено аналізу передумов розробки і затвердження цього кодексу, а також поглядам на цю проблематику вітчизняних та зарубіжних учених.

Ключові слова: правова система, цивільний кодекс, Польща.

На території сучасної Польщі історія Цивільного кодексу Франції охоплює проміжок часу обсягом майже у півтора століття. У цей період відбулися великі політичні зміни в Європі, які позначилися особливо важливими, навіть драматичними подіями та поворотами для польського народу. Цивільний кодекс Франції 1804 р. завжди перебував у центрі актуальних інтересів історико-правової та цивілістичної наук Європи, оскільки був першим цивільним кодексом. Деякі автори, аналізуючи цей нормативно-правовий акт, визначали також окремі аспекти його впливу на держави Центрально-Східної Європи. Серед цих праць вирізняються публікації К. Пшибиловського, А. Стабеля, А. Шаде, К. Сойки-Зелінської, Г. Грінвасер та ін. Саме тому метою цієї статті є дослідження історичних аспектів застосування Цивільного кодексу Наполеона Бонапарта на території Польщі, а також розгляду характерних рис Цивільного кодексу Франції на польській території.

Процес рецепції Кодексу Наполеона на польських землях відбувався досить складно. Французький цивільний кодекс уперше був введений на частині польської території 1808 р. під назвою «Кодекс Наполеона» та знайшов своє застосування після вступу армії Наполеона на територію Польщі. Внаслідок трьох поділів Польщі 1772, 1792, 1795 рр. відбувся розподіл її території між Росією, Пруссією та Австрією. Польська еліта вважала, що за допомогою взаємодії з Францією вони зможуть відновити незалежність держави. Ці сподівання були виправданими. Імператор Наполеон Бонапарт заснував Варшавське герцогство.

Кодекс Наполеона застосовувався далеко не на всій території Польщі, оскільки на західній території діяв Пруський кодекс 1794 р., а згодом був чинним німецький цивільний кодекс законів 1896 р., на південній території діяв переважно Цивільний кодекс Австрії 1811 р. На східних землях зберегло своє панування російське цивільне право в редакції, станом на 1 серпня 1915 р. із змінами, що були в нього внесені польською владою після 1918 р. [1, с. 394].

У 1807 р., після поразки Пруссії, на частині колишньої польської держави, виникло Варшавське герцогство. Унаслідок переможної війни з Австрією 1809 р. Варшавське герцогство розширилося на значну територію, зайняту Австрією після поділу Польщі. Французький цивільний кодекс був введений і у місті Гданськ. Застосування французького законодавства на польській території було розглянуто ще перед впровадженням державної конституції Варшавського герцогства. Це питання одержало два погляди. Магнати були проти запровадження французьких інституцій і бажали відновлення польського права, чинного до поділу Польщі. На

противагу йому стояли польські демократи, які підтримували наполеонівський впровадження в життя.

Угрупування влади, що будувалося навколо С. Малаховські (Małachowski) та правлячої комісії, працювало над тим, щоб отримати вплив на рішення імператора Франції. Уже під час розробки державної конституції герцогства були наведені численні аргументи проти цивільного кодексу, головними з яких були: уже наявна правова система, відносини примусової праці (кріпацтва) в селі та загальне зобов'язання населення до католицької релігії [2, с. 150]. Нав'язана Наполеоном конституція визначила у ст. 69 «Кодекс Наполеона буде становити цивільне право Варшавського герцогства». Впровадження – чи того більше нав'язування – цивільного кодексу у Варшавському герцогстві узгоджувалось із загальною політикою Наполеона, який сприяв уведенню цивільного кодексу в державах, захоплених Наполеоном. У цьому прагненні до уніфікації суспільного устрою та права в Європі Наполеон поширював Цивільний кодекс Франції 1804 р. у країнах, які були на різних етапах державного та суспільного розвитку. Важливий вплив на поширення нормативно-правових актів Франції на польських землях мала і діяльність чотирирічного сейму в 1788–1792 рр. при створенні різних правових актів. Прийняття цивільного кодексу Франції 1804 р. підтримувала польська буржуазія. Своєю чергою, магнати і шляхта ставилися до цієї ідеї з недовірою.

Як уже було зазначено, Варшавське герцогство очолював міністр Державної ради Станіслав Малаховські (Stanisław Małachowski), колишній президент чотирирічного сейму 1788–1792 рр. С. Малаховські, як один із авторів конституції 3 травня 1791 р. був противником впровадження французького цивільного кодексу та прибічником відновлення колишнього польського права. С. Малаховські (Małachowski) чинив енергійний супротив проти набуття чинності Цивільного кодексу Наполеона у Варшавському герцогстві, яку також підтримували інші члени уряду та Державної ради. Протести магнатів і шляхти, які групувалися навколо С. Малаховські проти цивільного кодексу, стосувалися передусім питань селянства.

Насамперед вони ставили під сумнів також ст. 4 Конституції Варшавського герцогства, де було зазначено: «Кріпосне право буде відмінене. Усі громадяни є рівні перед законом». Уведення Цивільного кодексу Франції 1804 р., що ґрунтувався на ідеях природного права свободи та рівності, серед магнатів і шляхти було розтлумачене як загроза радикальних змін суспільних відносин Варшавського герцогства, а скасування кріпосного права та звільнення селян стала наслідком цих широких змін [3, с. 152].

Через негативну позицію щодо поширення Цивільного кодексу Франції керівних, та впливових суспільних груп магнатів і шляхти, які з боку цивільного кодексу вбачали небезпеку, виникла загроза, що Цивільний кодекс 1804 р. не набуде сили. Згадана вище ст. 69 нової конституції сама собою не могла забезпечити фактичне застосування цивільного кодексу у Варшавському герцогстві вже тому, що не було чітко встановленого терміна набуття чинності Цивільного кодексу Франції на польських землях. Після введення Цивільного кодексу Франції 1804 р. та його прийняття польським парламентом виявлялася також відсутність його оригінального та правильного перекладу на польських землях та реорганізацію судової системи відповідно до вимог буржуазної держави. Уведення Цивільного кодексу полягало ліквідації феодальних станових судів та створенні судів, рівних для всіх станів.

Відтак, невідомо якою була б доля цивільного кодексу у Варшавському герцогстві, якби про його введення не підтримав авторитетний польський право-

знавець Фелікс Лубеньські (Feliks Łubieński), виконувач обов'язків міністра юстиції Варшавського герцогства. Ф. Лубеньські – найенергійніший з міністрів герцогства і діяв далеко за межами довірених йому повноважень у міністерстві юстиції. Колишній депутат чотирирічного сейму 1788–1792 рр., мав освіту, а також був наділений непоганими управлінськими здібностями. Ф. Лубеньські як один з найперших прибічників старого польського права, швидко перейшов до активних прибічників французького цивільного кодексу у Варшавському герцогстві. Він оточив себе колом освічених, здібних та енергійних співпрацівників і підтримував ідею поширення Цивільного кодексу Франції 1804 р. у Варшавському герцогстві. Ф. Лубеньські знав настрої членів уряду і Державної ради та позицію магнатів і шляхти; він дуже добре зрозумів небезпеку затримки і підтримував ідею введення Кодексу в життя [4, с. 199].

Поряд з позицією магнатів і шляхти міцну опозицію проти запланованого введення цивільного кодексу будувало й католицьке духовенство. Священники виступали проти антиклерикальних принципів нової французької системи, і тому в багатьох країнах Європи вели проти неї боротьбу. Спротив духовенства проти наполеонівських інституцій полягав у тому, що, передусім, вони потребували виключити положення кодексу про цивільний шлюб і розлучення. Отож, Цивільний кодекс Польщі 1808 р. набув чинності, духовенство виступило проти положень, які обтяжували права церкви, зокрема, у питаннях шлюбу та сім'ї.

Тоді, коли впливові кола суспільства виступали проти цивільного кодексу, Лубеньські і його прибічники підтримували ідею впровадження цивільного кодексу Варшавського герцогства. Після перекладу французького цивільного кодексу та його запровадження у Польщі відбувалося водночас заснування школи французького права й управління, реформа судового устрою і організації відповідного управлінського апарату. Також стосовно практичних вимог щодо введення нового цивільного кодексу, застережень щодо його опублікування і розповсюдження в адміністративних і судових органах та серед населення. Розроблений попередньо переклад Ксавера Шанявського був визнаний міністром юстиції тільки тимчасовим перекладом, оскільки містив багато помилок. Як службовий (офіційний) текст, він мусив спочатку сам відповідати французькому оригіналу. Отож, одночасно з тим вживав заходи Лубеньські, щоби офіційний переклад здійснювали спеціалісти. Проте тривалі зусилля не мали кінцевого результату. Тому наступний переклад також не мав статусу офіційного тексту [5, с. 210].

Восени 1807 р. група визначних юристів, які вступилися за введення Цивільного кодексу Наполеона, службовців міністерства юстиції і міністерства внутрішніх справ, за прикладом французької «Незалежної правової академії» 1804 р., почала проводити приватні лекції з юриспруденції. У 1808 р. за допомоги Лубеньські на прикладі *Pariser École special de droit* (фр. *Паризької спеціалізованої школи права*) було засновано школу права і, невдовзі після того, розширено і перетворено у правову школу й школу юридичної науки та управління. У 1816 р. на базі цієї школи сформовано юридичний факультет Варшавського університету. Програма школи ґрунтувалася переважно на практиці; вона складалася з поєднання навчальних предметів польського правового вчення XVIII ст., лекцій у французьких правових школах і німецьких університетах, а також інших тем. Особливий курс лекцій присвячувався цивільному кодексу Франції 1804 р. Внаслідок війни з Австрією 1809 р., Варшавське герцогство було об'єднано з Краківським герцогством. У цей часовий проміжок Варшавська правнича школа співпрацювала з юридичним факультетом Ягеллонського університету Кракова [6, с. 9].

Найважчим питанням, яке викликало особливо багато протестів, виявилася реорганізація судової системи, яка проте була необхідною для застосування цивільного кодексу. Для цього, передусім, мусила бути скасована колишня феодальна судова система та запроваджена як вже було зазначено, буржуазна судова система. Подальша головна умова дієвості та уніфікації цивільного права, Варшавського герцогства полягала також у введенні французького цивільно-процесуального кодексу.

Діяльність Ф. Лубенські відбувалася за особливо несприятливих умов. З одного боку, його роботі заважала відкрита опозиція впливових кіл Варшавського герцогства і державної ради, з іншого – було з'ясовано багато організаційних труднощів. Він зважився на пришвидшення підготовчої роботи, яка, врешті, вела до декрету Варшавського герцогства, що встановлювало дату введення цивільного кодексу 1 травня 1808 р. Цей день у Варшаві мав бути урочисто відсвяткований пишними прийомами і військовим парадом за участю мінімум тридцяти тисяч осіб. Через кілька днів з ініціативи та підготовкою Ф. Любенські і було прийнято парламентом Варшавського герцогства французький цивільно-процесуальний кодекс, що встановлював судову систему Польщі. На цій основі 1810 р. цивільний кодекс набував законної сили також на відвойованих 1809 р. в Австрії територіях.

З набуттям чинності цивільного кодексу виникли нові проблеми для його практичного застосування. Переклад кодексу був недосконалим; під час застосування його на практиці, зокрема, у судах. Також впровадження французького цивільного кодексу призвело до низки проблем, оскільки польська судова система радикально відрізнялася від французької судової системи. Католицьке духовенство та частина землевласників уперто дотримувалася і надалі своєї негативної позиції. Жодні інституції нового цивільного кодексу не призводили до таких численних і сильних суперечок, як уведення цивільного шлюбу і впровадження розірвання шлюбу, тобто розлучення. Боротьба проти секуляризації права і юрисдикції була лише частиною розгорнутої польської боротьби, яку вело консервативне духовенство проти влади герцогства. Тим не менше, загалом поступово залишався слід у певному спокої громадської думки.

Бракувало управлінського персоналу. Лише у Варшаві могли діяти світські заги, тоді, як поза Варшавою відповідні завдання мусили віддати католицьким священикам. Це рішення було в подвійному значенні невдалим: з одного боку, священики виконували функцію щодо реєстрації шлюбу, народження та смерті особи; з іншого – воно суперечило ідеї цивільного кодексу, що передбачав передачу даних уповноваженим державним органам. Наслідком було те, що духовенство безперервно відмовлялося взяти на себе функцію службовців рагу. Хоча внаслідок посередницького декрету 1809 р. духовенство взяло на себе цей обов'язок; утім, їм було дозволено не вносити у реєстр судові розлучення і не вирішувати питання цивільного одруження та розлучення. Духовенство, завдяки цьому могло відмовитися від внесення функції реєстрації актів цивільного стану. Після прийняття цивільного кодексу на практиці відбувалося лише декілька укладень шлюбу без вінчання у костелі. Згадані труднощі й суперечки спричинили, зрештою, згодом у післянаполеонівський час до переробки і нової редакції відповідної частини першої книги цивільного кодексу Варшавського герцогства.

Магнати і шляхта особливо сильно протестували проти введення французького іпотечного права. Фактично іпотечне право означало крок назад по відношенню до зручних інституцій колишнього польського права, а також порівняно із тогочасною пруською іпотечною системою. Положення цивільного кодексу також суперечило

інтересам землевласників, оскільки, за умов ускладнень під час оплати, могло призводити до втрати майна. Труднощі виникали до того ж в осіб, які отримували кредит, які через іпотеку ставали боржниками та могли втратити заставне майно. Так, правила французького іпотечного права, особливо обов'язок не розголошувати таємницю, ускладнювали отримання позики шляхом передачі під заставу нерухомості [3, с. 215].

Поразки Наполеона і входження російської армії на територію Франції та на землі, що були під контролем Наполеона з 1813–1815 рр. викликало загрозу скасуванню чинності цивільного кодексу у Варшавському герцогстві. Духовенство і представники великих землевласників також були вороже налаштовані проти законів, прийнятих у наполеонівський період. У 1814 р. спеціально був призначений комітет із реформ цивільного права, завдання якого полягало у тому, щоби провести експертизу скасування французького права і відмови від нього шляхом ухвалення нових кодексів та законів. Окрім противників цивільного кодексу були і його захисники, до яких належали службовці, які були на службі Варшавського герцогства, і юристи, які підтримували його дію та створену на його основі судову систему. Вони засвідчували про переваги французького права та розпізнали його позитивні впливи для відносин у Польщі. На їхню думку, мусили відбутися лише поодинокі необхідні зміни і доповнення, щоби краще пристосувати французьку правову систему до умов і потреб країни [3, с. 216].

Антоні Беньковскі взявся у цій ситуації одночасно за два проекти: у першому він працював над негайними змінами в цивільному кодексі, наприклад, в галузі шлюбного права. Втім, у другому – він звернувся до підготовки нового польського цивільного кодексу. Своєю чергою перед загрозою введення на польській землі російського законодавства, зрештою, було прийнято рішення: тимчасово залишити чинним цивільний кодекс Варшавського герцогства 1808 р., проте розробити новий польський цивільний кодекс. З іншого боку, була відкинута ідея відновлення колишнього польського права. Вищезазначені підстави стали основою для продовження дій цивільного кодексу на польських землях до прийняття нового цивільного кодексу II Речі Посполитої.

Французький цивільний кодекс був уведений на польській території як чужа іноземна кодифікація, нав'язана Польщі під час наполеонівських війн та підтримки Наполеона польською елітою. Упродовж XIX ст. вона уможливила відсутність вільної польської держави так, що кожна держава, яка тільки могла, нав'язувала Польщі своє іноземне право. Цивільний кодекс Франції 1804 р., навпаки, був принесений союзниками, на чийй стороні Польща з кінця XVIII ст. намагалася знову отримати свою незалежність. Польща покладала великі надії на французького імператора і служила йому вірно – не тільки на польській території, а також з іншого боку – в Італії, Австрії, Іспанії, у Росії та німецьких землях.

Кодекс Наполеона не лише вплинув на процес становлення буржуазного цивільного права у Франції, але й послужив у XIX ст. зразком для проведення кодифікації цивільного права в більшості держав Європейського континенту, зокрема у Польщі. Цивільний кодекс Наполеона набув значної популярності за межами Франції і справив величезний вплив на формування і розвиток права Польщі.

Список використаної літератури

1. Кодекс Наполеона / В. Н. Захватаев. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – С. 394.
2. *Sojka-Zielinska Katarzyna*. La reception du Code Napoleon en Pologne, in : *Rapports polonais presentes au huitieme Congres International de Droit Compare*, Varsovie, 1970. –

- S. 212; dies., Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku / Katarzyna Sojka-Zielinska. – Warszawa, 1973. – S. 150. Auf diese Arbeiten werden meine weiteren Bemerkungen gestützt.
3. *Sojka-Zielinska K.* La reception (Fn. 1), S. 213; siehe auch Tadeusz Mencil, L'introduction du Code Napoleon dans le Duché de Varsovie (1808), in : *Czasopismo Prawno-Historyczne*, Band II, 1949. – S. 152, 215–216.
 4. Grynwasser (Fn. 2), S. 27; siehe auch Boguslaw Lesnodorski, Elementy feudalne i burzunazyjne w ustroju i prawie Ksiestwa Warszawskiego (Feudale und burgerliche Elemente in der Staatsverfassung und im Recht des Herzogtums Warschau), in : *Czasopismo Prawno-Historyczne*, Band III, 1951. – S. 318; Mencil. – S. 142–143; Wladyslaw Sobocinski, Historia ustroju i prawa Ksiestwa Warszawskiego (Geschichte der Staatsverfassung und des Rechts des Herzogtums Warschau). – Torun, 1964. – S. 199.
 5. *Sojka-Zielinska Katarzyna* in : *Sammelarbeit*, Allgemeine Redaktion; Juliusz Bardach, Historia panstwa i prawa Polski (Geschichte des Staates und des Rechts von Polen), Band III. – Warschau 1981. – S. 132; Mencil. – S. 189–190; Sobocinski, Historia ustroju. – S. 210.
 6. Lesnodorski Boguslaw. Szkoła Prawa i Nauk Administracyjnych w Ksiestwie Warszawskim (Schule für das Recht und die Verwaltungswissenschaften im Herzogtum Warschau), in : *Sammelarbeit*, *Studia z dziejow Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego* (Studien aus der Geschichte der Rechtsfakultät der Warschauer Universität), Warszawa, 1963. – S. 9 ff.

ГРАЖДАНСКИЙ КОДЕКС НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА 1804 г. И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ НА ТЕРРИТОРИИ ПОЛЬШИ

M. Сирко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

В статье исследована история принятия гражданского кодекса Наполеона Бонапарта 1804 г. и его применение на территории Польши. Значительное внимание уделено анализу предпосылок разработки и утверждения этого кодекса, а также взглядам на эту проблематику отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: правовая система, гражданский кодекс, Польша.

THE 1804 CIVIL CODE OF NAPOLEON BONAPARTE AND ITS APPLICATION WITHIN THE TERRITORY OF POLAND

M. Syrko

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str., 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The article concerns the research of the history of adoption of the 1804 Civil Code of Napoleon Bonaparte and its application within the territory of Poland. Specific attention is paid to the analysis of its drafting prerequisites and enactment of this Code as well as to the views of domestic and foreign scholars on these issues.

Key words: legal system, civil code, Poland.

*Стаття: надійшла до редакції 29.03.2013
прийнята до друку 29.04.2013*